

de vrijgevochten voormalig doopsgezinde predikant Jan de Liefde komt de derde, en wellicht ook belangrijkste, oorzaak van het vervallen van de eerste generatie van predikantenverenigingen in zicht: de toenemende activiteiten van de orthodoxe opwekkingsbeweging die in de jaren dertig was opgekomen, thans meestal kortweg aangeduid als ‘het Réveil’.

Gedurende de eerste jaren dat het orthodoxe Réveil onder leiding van Groen van Prinsterer en het Groninger Réveil onder leiding van Hofstede de Groot elkaar als ‘feindliche Brüder’ bestreden – denk aan de beide adressen van de zeven Haagse Heeren aan de hervormde synode in 1842 en 1843 en de Groninger reactie daarop –, was het vooral een strijd van leken tegen theologen en van min of meer ongeorganiseerden tegen een groep die zich duchtig georganiseerd had in twee theologenverenigingen, een Groningse en een Friese, met een bijbehorend tijdschrift, *Waarheid in Liefde*, dat direct na de eerste verschijning in 1837 grote invloed onder zijn doelgroep – ‘beschaafde christenen’ – verwierf.<sup>10</sup> Van midden jaren veertig af werd dat echter anders. Een eerste stap werd gezet toen op initiatief van Heldring, die daarin gesteund werd door Groen, op 26 augustus 1845 door een dertigtal personen in het huis van J.L. Gregory Pierson aan de Singel in Amsterdam de kring van Christelijke Vrienden werd opgericht. Men deed dit min of meer in het geheim: vergaderingen van meer dan 20 personen konden immers nog steeds niet zonder overheids-toestemming gehouden worden. Hoewel er volgens Heldring wel over werd gesproken, vormde men echter geen vereniging of genootschap: evenals de Friese predikantenvereniging zou men dan immers koninklijke goedkeuring hebben moeten vragen. Of men die gekregen had? Zeker is in ieder geval dat Heldring, die de oproep tot de samenkomst deed, zich op dat moment afwendde van de bestaande weldadige verenigingen en genootschappen en ook van gevierde personen als de in de oproep met name genoemde filantroop W.H. Suringar. De groep die zich vormde was naast orthodox ook interkerkelijk: zowel hervormden als hersteld-luthersen, doopsgezinden en zelfs afgescheidenen maakten deel uit van de kring, die voortaan tweemaal per jaar bijeenkwam.<sup>11</sup> Een van de eerste plannen die ontwikkeld werden, was de uitgave van een eigen tijdschrift, *De Vereeniging: Christelijke stemmen* (VCS), dat onder redactie van Heldring – Beets had deze taak niet op zich willen nemen – per 1 juli 1846 bij de geestverwante Amsterdamse uitgever H. Höveker verscheen.<sup>12</sup> Vanaf dat moment was de reeds langer bestaande verdeeldheid in de Vaderlandse Kerk geïnstitutionaliseerd, zowel in de verenigingskring als in de pers. In september 1847 deelde Heldring in VCS mee dat hij zich zou losmaken van andere bladen. Zijn betrekking als redacteur van de *Geldersche*

<sup>10</sup> Zie voor het in 1835 opgerichte Groninger godgeleerd gezelschap en *Waarheid in liefde*: J. Vree, *De Groninger godgeleerden. De oorsprongen en de eerste periode van hun optreden (1820-1843)* (Kampen 1984) m.n. 142vv., en voor het in 1838 opgerichte Friese: R. Klooster, *Groninger Godgeleerdheid in Friesland 1830-1872* (Ljouwert 2001) 61vv; voor de kwalificatie ‘beschaafde christenen’: R.A.M. Aerts, W.E. Krul, ‘Van hoge beschaving naar brede cultuur, 1780-1940’, in: P. den Boer (red.), *Beschaving (...)* (Amsterdam 2001) 213-254, m.n. 217.

<sup>11</sup> O.G. Heldring, *Leven en arbeid*, 2<sup>e</sup> druk, Leiden 1882, 177-185. Zie voor W.H. Suringar de bijdrage van Egging, boven, m.n. 63.

<sup>12</sup> Dat het blad niet pas in 1847 begon te verschijnen, zoals Kluit, *Réveil*, 447 aangeeft, blijkt uit *Brieven van J.A. Wormser*, medegedeeld door G. Groen van Prinsterer I (Amsterdam 1874) 86-88.